

A regionális versenyképesség tényezői, különös tekintettel a Dél-Alföldre

Lengyel Imre¹

A tanulmány bemutatja a magyar régiók versenyképességét az EU NUTS-2 szintű régióhoz viszonyítva, a legfontosabb mutatókat az alföldi megyékben is vizsgálva. A dolgozat a szakirodalom eredményeiből kiindulva a regionális versenyképesség fogalmi hátterét és speciális szempontjait is áttekinti. A regionális versenyképesség standard definíciója: „a régiók képessége relatíve magas jövedelem és magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi versenynek ki vannak téve”.

Az alföldi régiók versenyképessége nagyon gyenge, az ország többi részével ellentétben a gazdasági növekedés, az EU-átlaghoz történő felzárkózás még nem indult meg. A foglalkoztatottsági ráta és a munkatermelékenység alacsony szintű és a helyi székhelyű cégek nem exportképesek. A regionális versenyképesség javítására öt alaptényezőt ismertetünk, amelyek hasznosak lehetnek a regionális fejlesztési stratégiák kidolgozásához.

Kulcsszavak: regionális versenyképesség, versenyképességi tényezők, dél-alföldi régió

1. Bevezetés

Napjainkra a versenyképesség sűrűn előforduló kulcsfogalommá vált a gazdaságfejlesztéssel foglalkozó dokumentumokban és közgazdaságtudományi tanulmányokban egyaránt. A versenyképesség egy igen régi, a piaccal és a versennyel egyidős fogalom, sokféle tartalommal előfordult eddig is, hiszen a piaci versenyben való sikerességet, a helytállást, a versenyre való készséget fejezi ki.

A közgazdászokban érthető és alapvető kérdések fogalmazódnak meg, amikor a versenyképesség napjainkban megfigyelhető konjunktúráját észlelik:

- Valóban releváns közgazdasági kifejezéssé vált a versenyképesség, avagy többen félreértik és csak „divatból” használják?
- Ha a versenyképesség napjaink egyik kulcsfogalma, akkor miért és milyen gazdasági folyamatok miatt került előtérbe?
- Mit értünk a versenyképesség fogalmán, ez egy jól definiált tudományos fogalom, avagy csak hétköznapi „tudománytalan” kifejezés?

---

¹ Dr. Lengyel Imre, a közgazdaságtudomány kandidátusa, tanszékvezető egyetemi docens, SZTE Gazdaságtudományi Kar Regionális és Alkalmazott Gazdaságtani Tanszék (Szeged)

- Ha a versenyképesség pontosan definiálható közgazdaságtudományi fogalom, akkor hogyan, milyen mutatókkal mérhető régiók esetében?

Végül a Dél-Alföldön jogosan vetődik fel:

- Hogyan ítélné meg a dél-alföldi régió versenyképességét?
- Mit tehetünk a régió versenyképességének javításáért?

Tanulmányomban a fenti kérdésekre terjedelmi korlátok miatt csak röviden tudok válaszolni. Dolgozatom kiinduló hipotézise: a versenyképesség fogalma megfelelően definiált és a globális versenyben, főleg az Európai Unió (EU) belüli területi versenyben jól alkalmazható a folyamatok leírására, mérésére és a gazdaságfejlesztési elképzelések kidolgozására. Követem a fenti kérdések sorrendjét, először a versenyképesség általános szempontjaival foglalkozok, végül a dél-alföldi régióval kapcsolatban néhány megállapításra térek ki.

2. A versenyképesség fogalmának „diadaláról”

A *versenyképesség* (*competitiveness*) gyakran használatos közgazdasági kifejezés, mind vállalatok, mind országok elemzésekor régóta széles körben előfordul, általános értelemben a piaci versenyben elért sikerhez kapcsolódik. Vállalatoknál a piaci versenyre való hajlamot, készséget, a piaci részesedés és jövedelmezőség növelését, az üzleti sikerességet, a tartós versenyelőnyöket jelenti. Nemzetgazdaságok esetében a nemzetközi versenyben való sikerességet, az exportpiaci részesedést, a pozitív külkereskedelmi mérleget, a növekvő kibocsátást stb. értik alatta (Botos 1982, Török 1997). A versenyképesség az utóbbi évtizedekben főleg gazdaságpolitikai, gazdaságfejlesztési vitákban került előtérbe (Krugman 1994, Maskell et al 1998, OECD 1997, Török 1999).

A versenyképesség a 80-as évek elejétől vált kulcsfogalommá, amikor létrejött neves szakértőkből Reagan elnök gazdaságpolitikai tanácsadó szerveként az Ipari/Ágazati Versenyképességi Bizottság (President's Commission on Industrial Competitiveness). A bizottságban az Egyesült Államok gazdaságpolitikájáról folyó viták a versenyképesség javítására koncentráltak, ezáltal a fogalmat és jellemzőit is alaposan körbejárták. Az Egyesült Államokban jelenleg többféle, a versenyképességet nevében is viselő bizottság működik (pl. Council on Competitiveness, US Competitiveness Policy Council stb.), az egyes szövetségi államokban, városokban a gazdaságfejlesztési elképzelések egyik legfontosabb célja a versenyképesség javítása. Több nemzetközi szervezet, így az OECD, illetve az EU különböző bizottságai a 90-es évek elejétől szintén a versenyképesség gondolatára támaszkodva fogalmazták meg gazdaságpolitikai és -fejlesztési javaslatukat. A munkabizottságokban, konferenciákon folytatott viták eredményeképpen 1995-re kialakult egy konszenzus a versenyképesség *egységes (standard) fogalmáról*.

Az EU-ban az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó *fehér könyv* már együtt tárgyalta a növekedés, versenyképesség és foglalkoztatottság kérdéseit (EC 1994/a). Az EU-ban is megalakult a Versenyképességi Tanácsadó Csoport (Competitiveness Advisory Group), amely két időszakban, 1995-96 és 1997-99 között készített nagy visszhangot kiváltó jelentéseket. Jelenleg az OECD-ben és az EU-ban egyaránt nem iparpolitikát javasolnak a tagországoknak, hanem helyette *ipari/ágazati versenyképességi politikát* (industrial competitiveness policy), ezen szervezetek éves jelentései már a versenyképességet helyezik előtérbe: OECD Industrial Competitiveness, The Competitiveness of European Industry, European Industrial Competitiveness stb. Nemzetközi szervezetek is alakultak, pl. a „The Competitiveness Institute” 1998-ban tartotta Barcelonában első nemzetközi konferenciáját, a másodikat Varese-ben 1999-ben.

A fenti folyamatokkal párhuzamosan a *regionális versenyképesség* (regional competitiveness) fogalma is tisztázódott. Többek között az EU 1994-ben kiadott ötödik regionális időszaki jelentése már címében is a versenyképességet és a kohéziót együtt jeleníti meg (competitiveness and cohesion: trends in the regions; EC 1994/b). Az első kohéziós jelentés 1996-ban már leszögezi, hogy „a versenyképesség nem végcél önmagában, hanem eszköz a társadalom európai modelljének megszilárdításához” (EC 1996). Az EU 1999-ben elkészült hatodik regionális időszaki jelentése a regionális versenyképesség fogalmát nemcsak definiálja, hanem felvázolja a régiók versenyképessége javításának eszköztárát is (EC 1999/a).

Napjainkra a versenyképesség javítása vált az EU regionális politikája egyik alapcéljává, pl. a strukturális alapok és a kohéziós alap 2000-06 közötti felhasználására vonatkozó irányelvekben leírt három stratégiai prioritás egyike a regionális versenyképesség (EC 1999/b). Hasonlóan az 1999 májusában elfogadott Európai Területfejlesztési Perspektíva (ESDP: European Spatial Development Perspective) is három célkitűzést ír elő: a gazdasági és társadalmi kohéziót, a természeti erőforrások és kulturális örökség megőrzését, valamint az európai térség kiegyensúlyozottabb versenyképességét (EC 1999/c).

A fenti rövid áttekintésből is kiviláglik, hogy napjainkra a versenyképesség releváns közgazdasági kifejezéssé vált a gazdaság- és regionális politikákban. A versenyképességgel és jellemzőivel kapcsolatban empirikus vizsgálatok sokasága történt, pl. Magyarországon is lezajlott 1995-97-ben Chikán Attila vezetésével egy kutatás „Versenyben a világgal” címmel, amely főleg vállalati és iparági versenyképességre koncentrált. A gyakorlati célú elemzéseken túl a versenyképesség elméleti kérdéseinek vizsgálata is előtérbe került (Krugman 1994, Porter 1990, Török 1999/a).

3. A versenyképesség kiváltója: a globalizáció

A globalizáció a 70-es évek végétől a piaci verseny feltételeit, jellemzőit gyökeresen átalakította. A versenyképesség előtérbe kerülése, a fogalom értelmezése, a versenyképesség javítására szolgáló fejlesztési elképzelések elemei a globalizáció alapvető jellemzőire: a deregulációra és az informatikai és kommunikációs technikák, technológiák növekvő gazdasági szerepére vezethetők vissza. A globális versenyt négy fő tényező vezérli (EC 1999/d):

1. a *technológia* (főleg az informatikai hálózatokhoz és a csúcstechnológiákhoz kapcsolódó),
2. a *nemzetközi vállalatok*,
3. a *nemzetközi pénzpiacok* és
4. az *új nemzetközi intézmények* (pl. WTO).

A deregulációk hatásának és az informatikai-kommunikációs technológiák fejlődésének közvetlen következménye volt a világpiacon szinte korlátlan erősödése és a „globális versenyképesség” megjelenése (Hatzichronoglou 1999, 7-8. o.). A globális vállalatok közötti verseny a Földön szinte mindenütt megfigyelhető, így mindegyik cég saját helyi, regionális piacain is. A termelés, gyártás nemzetközivé vált, számtalan telephely, érdekeltség van külföldön és a nemzetközi kereskedelem tekintélyes része ugyanazon cég különböző országokban levő telephelyei között zajlik, így sok esetben a vállalatban belüli árumozgás jelenik meg országok közötti kereskedelemként. Továbbá növekszik a kölcsönös összefüggés a globalizáció különböző részfolyamatai között: a közvetlen külföldi befektetések (külföldi működő tőke), az árukereskedelem, a technológia transzfer és a tőketranszfer összekapcsolódva kiegészítik egymást.

A globalizáció felsorolt tényezőinek megerősödése következtében egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az új helyzet leírására új fogalmak kellenek, mivel a hagyományos kategóriák nem adják vissza több esetben a gazdasági folyamatok lényegét. Főleg két témakörben merült fel a „frissítési” igény: egyrészt a fejlettség és fejlődés megítélésével és mérésével, másrészt a gazdaságpolitikai eszközök kidolgozásával kapcsolatban:

- A *gazdasági fejlettséget és fejlődést* hagyományosan a fajlagos kibocsátás (GDP/lakos) nagysága és növekedési üteme fejezi ki. Azonban a 90-es évek válságai során (pl. Mexikó, Brazília, Malajzia stb.) nyilvánvalóvá vált, hogy egy ország gazdaságának „erejét” a GDP csak torzán adja vissza, ezért más releváns mutatókat is figyelembe kell venni. Többek szerint a fejlettség és fejlődés helyett a versenyképesség fejezi ki egy-egy ország gazdaságának valós „értékét”.
- A *kormányzati gazdaságpolitikák* számára a nemzetközi megállapodások egyre kevésbé teszik lehetővé, hogy korlátozó, protekcionista intézkedésekkel

megvédjék hazai vállalataikat, avagy pl. egyes iparágak exportját saját belátásuk szerint támogassák. Részben ezért merült fel az igény a gazdaságpolitikuskusok részéről: hogyan, milyen eszközökkel tudják a hazai vállalatok esélyeit növelni a globális versenyben, mivel közvetlenül nem avatkozhatnak be a piaci folyamatokba. Ezek a közvetett eszközök pedig lényegében a versenyképesség javítását jelentik.

A versenyképesség fogalma a globális versenyben elért vállalati, avagy országos pozíciót, sikerességet, a globális versenyben való tartós helytállás képességét fejezi ki. A versenyképesség a globalizáció kiteljesedésével került előtérbe, lényegében a gazdasági növekedés, a gazdasági fejlettség mérésének eszköze, valamint a gazdaságpolitika egyik fő célja lett az új, megváltozott körülmények között. A változó szemléletet az is jelzi, hogy az országok egymáshoz viszonyított fejlettségét egyre inkább különböző *versenyképességi rangsorokkal* adják meg. Ilyenek pl. a Világgazdasági Fórum által évente megjelentetett The Global Competitiveness Report (WEF 1999), vagy az egyik svájci intézet által közel másfél évtizede évente kiadott The World Competitiveness Yearbook (IMD 1999), illetve többek között a Világbank is közreadja 155 országra versenyképességi mutatórendszerét.

4. A versenyképesség egységes fogalma

A versenyképességet többféle felfogásból, eltérő megközelítésekből próbálták definiálni (Hatzichronoglou 1996, Maskell és társai 1998, Török 1999/b). A közgazdaságtudományban általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy a versenyképesség a *termelékenység magas szintjét és magas növekedési ütemét* jelenti. A termelékenység, mint egységnyi alkalmazott inputra jutó kibocsátás (output) jól használható kategória, mivel szinte mindegyik gazdasági alapegységre (vállalat, régió, ország) értelmezhető. Viszont alapvetően elméleti fogalom, a gyakorlati alkalmazáshoz túl általános értelmű, rengeteg mérési és egyéb probléma merül fel vele kapcsolatban (pl. a tőke-, vagy munkatermelékenység is nehezen mérhető).

A vállalati versenyképesség egyértelmű: a versenyképes vállalat tartósan jövedelmező és növelni tudja, vagy legalább megőrizni piaci részesedését. Makrogazdaságok esetében igen eltérő vélemények vannak, pl. Krugman egyenesen tagadja országok esetében a versenyképesség fogalmának elméleti alkalmasságát (Krugman 1994). A nemzetközi (azaz nemzetek közötti) versenyképességgel foglalkozó irányzatok általában a gazdaság mérhető teljesítményét (GDP, exportpiaci részesedés, külkereskedelmi mérleg stb.), az üzleti környezet háttérfeltételeit (infrastruktúra, oktatás, bankrendszer stb.) vizsgálják.

Napjainkra egyre inkább teret nyert, hogy a globalizálódó világ gazdaságban zajló folyamatok leírásában mind vállalatokra (mikroszintre), mind iparágakra és régiókra (mezoszintre), mind nemzetgazdaságokra (makroszintre) a versenyképesség egységesen értelmezhető fogalomként is megadható. Az egységes versenyképesség

fogalom részben azért született, hogy olyan általánosan elfogadott elméleti definíciót adjon, amely egyúttal jól mérhető és a gazdaságpolitika által is felhasználható.

A versenyképesség egységes/kiterjesztett fogalmának megalkotása szempontjából többen az USA Versenyképességi Tanácsa, az OECD és az EU dokumentumait tekintik irányadónak (EC 1999/a, Hatzichronoglou 1996, OECD 1997/a, Wienert 1997). A *versenyképesség egységes fogalma*: a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve.

Az egységes versenyképesség fogalom elég rugalmas és széles körben használható, *mindegyik gazdasági alapegységre* (vállalat, iparág, régió, nemzet, makrorégió) értelmezhető. Két mérhető közgazdasági kategóriát: a *jövedelmet* és a *foglalkoztatottságot* emeli ki, de nem tér ki a tényezőjövédelmek (tőke- és munkajövédelmek) arányára, valamint csak a nemzetközi versenyben kivívott pozíciót veszi alapul, azaz a *globális versenyben* piacképes termékek és szolgáltatások előállítását.

Az egységes versenyképesség fogalmában szereplő relatíve magas jövedelmet általában az egy főre jutó GDP-vel és növekedési ütemével mérjük. A relatíve magas foglalkoztatottsági szintet pedig a foglalkoztatottsági ráta mutatja. Ezt a két mutatót külön-külön is lehet mérni, de közismert módon az egy lakosra jutó GDP megközelítőleg egyenlő két tényező, a *munkatermelékenység* és a *foglalkoztatottsági ráta* szorzatával. Így a versenyképesség általános értelemben három összekapcsolódó mutatóval (GDP, munkatermelékenység, foglalkoztatottsági ráta) jellemezhető. A három mutató elméleti jellege miatt a versenyképesség empirikus mérése időnként nehézségeket okoz, ezért becslésükre többféle mutatórendszert alkalmaznak.

A versenyképesség fogalmából és három alapmutatójából egyértelműen kiderül, hogy *lényegében a gazdasági fejlettség és növekedés hagyományos gondolatköre lett finomítva*, hozzáigazítva a globális feltételekhez. Nyilvánvalóan a versenyképesség nemcsak a szűken vett gazdasági célokat elégíti ki, hiszen a foglalkoztatottság javítása alapvető *társadalompolitikai cél* is, amint az EU idézett fehér könyve és az első kohéziós jelentés is megfogalmazza (EC 1994/a, EC 1996).

5. A regionális versenyképesség mérése

A *regionális versenyképesség* az egységes fogalom speciális esete: a régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve. A regionális versenyképesség fogalmában a regionális politika két hagyományos célja együtt jelenik meg: a hatékonyság (a munkatermelékenység) és a méltányosság (a foglalkoztatottsági ráta). A korábbiakból is adódik, hogy a regionális versenyképességnek sincs egyetlen kiemelt mutatója, nem jellemezhető egyetlen adattal, hanem

egymáshoz szorosan kapcsolódó, összefüggő közgazdasági kategóriák együttesét jelenti:

- a regionális *GDP egy lakosra jutó nagyságát*,
- a régióban *a munkatermelékenységet*,
- a régióban *a foglalkoztatottsági rátát*.

A fentiek alapján a regionális versenyképességet a régióban megtermelt egy lakosra jutó jövedelem nagyságával mérjük, amely jövedelem egyaránt adódik a munkatermelékenység és a foglalkoztatottság magas szintjéből. A regionális versenyképesség fogalma nemcsak közgazdasági, hanem más indíttatású regionális kutatások megállapításaival is összecseng. Enyedi György megfogalmazásában a *városok sikerességének középpontjában a hosszú távú és stabil jövedelemnövelés áll és „a várospolitikai célja a városban előállított jövedelem tartós növelése oly módon, hogy e jövedelemnövelésből a városi társadalom széles rétegei részesedjenek”* (Enyedi 1996, 62. o.). A megfogalmazásból nyilvánvalóan adódik, hogy a várospolitikai (egyúttal mindegyik regionális politika) célja is a versenyképesség növelése, mivel döntően magas foglalkoztatottsági ráta esetében tudnak a képződő jövedelemről (GDP-ből) az ott élők is részesülni.

A régiók, földrajzi koncentrációk, városgazdaságok versenyképességének előtérbe kerülése nem valamilyen regionális politikai vagy eszmei „divatból” ered, hanem napjainkra általánosan elfogadottá vált, hogy a globalizáció egy *új gazdasági teret* hozott létre (Cséfalvay 1999, Dicken 1998, Enyedi 2000, Krugman–Fujita–Venables 1999, Porter 1990). A mai világban a vállalatok „bármit-bármikor-bárhonnan” beszerezhetnek és nagyon sok településen hasonlóan előnyös telephelyet hozhatnak létre, ennek ellenére az empirikus vizsgálatok szerint a globális cégek tevékenységei térben nem terülnek szét egyenletesen, hanem erőteljes *regionális specializáció* (és földrajzi koncentráció) figyelhető meg. A globális versenyben részt vevő és azt nagyrészt irányító nemzetközi vállalatok versenyelőnyei a cégek lényegi tevékenységeinek (core competencies) helyet adó térségtől, általában egy várostól és vonzáskörzetétől függenek, ahol a vállalati döntéshozók, a versenystratégiát kidolgozók stb. dolgoznak és élnek (Lengyel 1999, Porter 1990, Szentes 1998). A globalizáció által kiváltott regionalizáció pedig előtérbe állította a regionális versenyképesség fogalmát.

6. A dél-alföldi régió versenyképességéről

A versenyképességet három közgazdasági kategória együttesére vezettük vissza. Mindhárom kategória elméleti jellegű, ezért konkrét vizsgálatok esetén statisztikai mérésük nehézségeket okozhat, pl. a területi GDP becslése számos gyakorlati problémát vet fel. Terjedelmi korlátok miatt ezt a három kategóriát és legfonto-

sabb mutatóikat a magyar régiókra csak röviden elemezhetjük, kiemelve a dél-alföldi régiót.

A régiókban az *egy lakosra jutó GDP-t és változását* egyrészt nemzetközi tekintésben, másrészt országon belül a régiókat egymáshoz viszonyítva vizsgálhatjuk. Az 1998-ban megállapított tervezési-statisztikai régiókat vesszük alapul, amelyből 7 van Magyarországon. Az EU 15 országának hasonló (NUTS-2) szintű régióiból 206 létezett 1998 végén, amelyekkel legmegbízhatóbban vásárlóerő-paritáson vethetjük össze az egy lakosra jutó GDP nagyságát.

Magyarországon 1996-tól 1998-ig a régiók egy lakosra jutó GDP-je *vásárlóerő-paritáson* a 15 EU tagországnak átlagához viszonyítva 32 és 71 % között ingadozott (1. táblázat). A magyar régiók a kimagasló értékű Közép-Magyarországin kívül három „párosra” oszthatók: Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl az EU-átlag mintegy felénél áll, Dél-Dunántúl és Dél-Alföld 37 %, míg Észak-Alföld és Észak-Magyarország 32-33 % körül ingadozik.

1. táblázat Az egy lakosra jutó GDP vásárlóerő-paritáson az EU (15) átlagához viszonyítva (%)

Régiók	1996	1997	1998	Változás 1998-1996
Közép-Magyarország	68,4	70,9	71,0	+2,6
Közép-Dunántúl	42,8	45,6	47,1	+4,3
Nyugat-Dunántúl	48,9	50,0	53,1	+4,2
Dél-Dunántúl	37,3	36,9	37,1	-0,2
Észak-Magyarország	32,2	32,0	32,6	+0,4
Észak-Alföld	32,8	32,9	32,5	-0,3
<i>Dél-Alföld</i>	<i>37,9</i>	<i>37,0</i>	<i>36,7</i>	<i>-1,2</i>
Ország összesen	46,6	47,5	48,1	+1,5

Forrás: KSH (2000)

Magyarországon 1996-98 között az egy főre jutó GDP nagyjából elérte az EU-átlag felét, másfél százalékponttal nőtt 3 év alatt. Közismert, miközben a GDP az évtized közepén alig nőtt, 1995-ben 1,5 %-kal és 1996-ban 1,3 %-kal, addig 1997-től a gazdasági növekedés felgyorsult, 1997-ben 4,6 % és 1998-ban 4,9 % volt. Az országos növekedés meghaladta az EU országok átlagát, emiatt elindulhatott egy felzárkózási folyamat. Viszont az országosan mért gazdasági növekedés a régiók között egyenlőtlenül jelentkezett: három régióban látványosan nőtt (Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Közép-Magyarország), három régióban nagyjából stagnált (Észak-Alföld, Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl), míg a Dél-Alföldön kissé vissza is esett. A hét magyar régióból háromban megfigyelhető a felzárkózási/utolérési folyamat, míg a másik négynél erre még várni kell. Megjegyezzük, hogy Közép-Magyarország pár éven belül várhatóan eléri az EU átlag 75 %-át, így nem

részesülhet az EU regionális támogatásaiból. A Dél-Alföld az EU átlagtól való további elmaradása, jelentős visszaesése ellenére még mindig megelőz két másik magyar régiót az egy lakosra jutó GDP nagyságát tekintve.

A regionális különbségek alakulását a régiók egy lakosra jutó GDP értékének nagysága és változása is mutatja az országos átlaghoz viszonyítva (2. táblázat). Az 1. táblázattal összhangban, a hazai gazdasági növekedés területileg egyenlőtlenül jelenik meg. Az élenjáró Közép-Magyarország és a sereghajtó Észak-Magyarország (és 1998-ban Észak-Alföld) közötti „olló” 2.09-ről 2.18-ra nőtt. Reálértéken, azaz összehasonlító (1995-ös) árakon mérve a GDP változása 1995 és 1998 között a három gyorsan növekvő régióban 14-20 %, míg a négy stagnáló régióban 2-6 %.

2. táblázat Az egy lakosra jutó GDP és változása

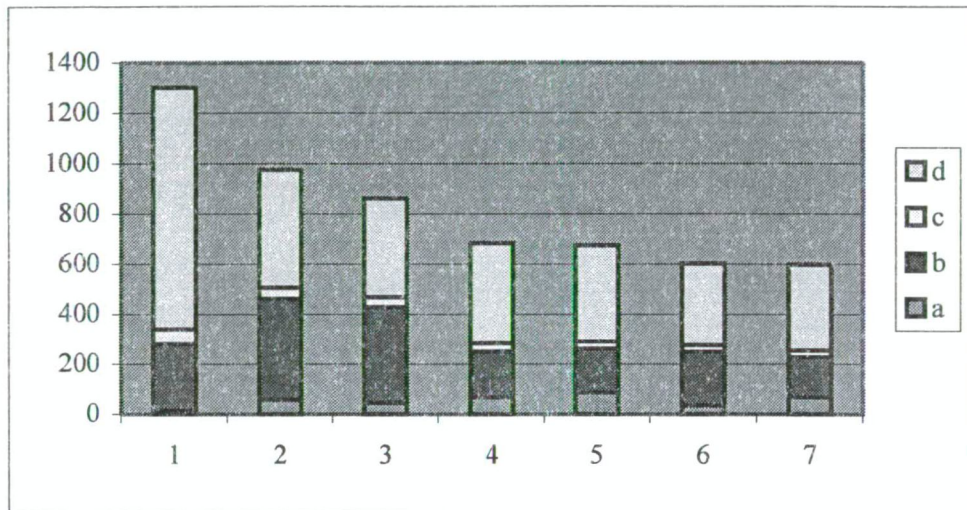
Régiók	Az országos átlaghoz viszonyítva (%)			Változása 1998/95 (%)	
	1994	1996	1998	folyó- áron	reál- értéken
Közép-Magyarország	146	147	148	186	114
Közép-Dunántúl	86	92	98	197	120
Nyugat-Dunántúl	101	105	110	195	119
Dél-Dunántúl	84	80	77	172	105
Észak-Magyarország	70	69	68	170	104
Észak-Alföld	74	70	68	173	106
<i>Dél-Alföld</i>	83	81	76	166	102
Ország összesen	100	100	100	182	111

Forrás: KSH (2000)

A regionális GDP számítása közelítő jellegű, de az eltérő módszerekkel kapott mutatók ugyanazt a képet adják vissza: egyre jelentősebb különbségek vannak az egyes régiók gazdasági teljesítménye és gazdasági növekedése között. Az elmúlt két évben regisztrált országos gazdasági növekedés három régióban figyelhető meg, míg a másik négy régió gazdasága stagnál.

Az eltérő fejlődésnek számos oka van, csak egyet emelünk ki: az ágazati szerkezet eltérését (1. ábra). Közép-Magyarországon a szolgáltatások kiemelkedő jelentőségűek (nyilván a fővárosban koncentrálódó pénzügyi, jogi, közigazgatási, egészségügyi, szállodai stb. szolgáltatások miatt), Nyugat-Dunántúlon és Közép-Dunántúlon az ipar aránya magas, míg a többi négy régió között viszonylag kicsik az ágazati eltérések. A hat vidéki régió között a szolgáltatások sem térnek el jelentősen, a mezőgazdaság és az építőipar jelentősége mindegyik régióban csekély, így a GDP nagyságában elsődlegesen az ipar a differenciáló tényező.

1. ábra Az egy lakosra jutó regionális GDP ágazati megoszlása (1998, alapáron eFt)

Megjegyzés: 1: Közép-Magyarország, 2: Nyugat-Dunántúl, 3: Közép-Dunántúl, 4: Dél-Dunántúl, 5: Dél-Alföld, 6: Észak-Magyarország, 7: Észak-Alföld
a: mezőgazdaság, b: ipar, c: építőipar, d: szolgáltatások

A regionális GDP mellett a versenyképesség másik mutatója a *munkatermelékenység*, amely alatt az egy ledolgozott órára jutó kibocsátást (hozzáadott értéket) értjük és a statisztikai gyakorlatban általában az egy foglalkoztatottra jutó GDP-vel becsüljük. A foglalkoztatottak számát a KSH a 15-74 éves korú népesség munkaerő-felmérése alapján adja meg, összhangban a nemzetközi gyakorlattal. Foglalkoztatott alatt azt értjük, aki részt vesz a GDP előállításában, amíg az egy lakosra jutó GDP inkább a fejlettség, az életszínvonal becslésére alkalmas, addig a munkatermelékenység inkább a meglévő munkaerő hatékony alkalmazását mutatja.

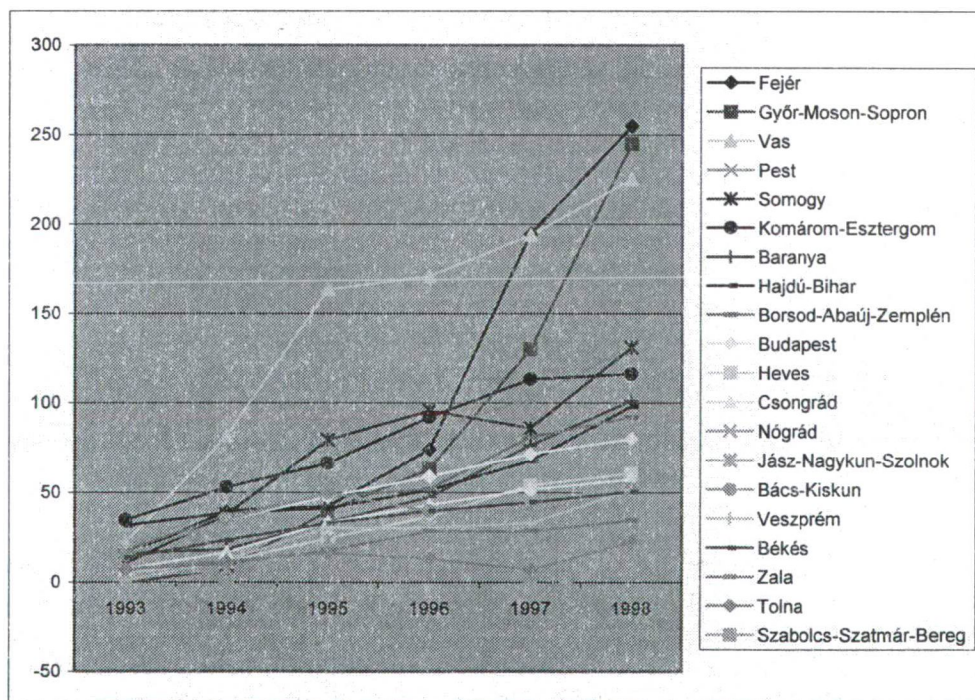
A munkatermelékenység regionális különbségei hasonló képet mutatnak az egy lakosra jutó GDP különbségeihez (3. táblázat). A fejlettebb régiókban a vizsgált időszakban jóval magasabb a munkatermelékenység, azaz hatékonyabban foglalkoztatják az aktív munkaerőt, mint az elmaradottabb régiókban. A fejlettebb régiók magasabb GDP-je jórészt a hatékonyabb munkaerőnek (és nyilván fejlettebb technológiának) tudható be. A vizsgált időszakban a munkatermelékenység növekedése a fejlettebb régiókban magasabb ütemű volt, mint a többi régióban. Meglepő, hogy a Dél-Alföldön alig nőtt a munkaerő hatékonysága, az országban itt a legkisebb arányú a növekedés (2 %), jelentősen elmaradva az országos átlagtól (8 %).

3. táblázat Az egy foglalkoztatottra jutó GDP

Régió	Az országos átlaghoz viszonyítva (%)		Változása összehasonlítható áron (%)
	1996	1998	1998/96
Közép-Magyarország	133	136	110
Közép-Dunántúl	90	92	111
Nyugat-Dunántúl	93	96	112
Dél-Dunántúl	83	81	105
Észak-Magyarország	80	80	108
Észak-Alföld	82	80	105
Dél-Alföld	82	77	102
Ország	100	100	108

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv (1996, 1998)

2. ábra A munkatermelékenység változása az iparban (%) (összehasonlító árakon)

Megjegyzés: az 50 főnél nagyobb létszámú ipari vállalkozások székhely szerinti adatai.

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek

A vidéki régiók GDP-je között az ipari termelés eltérő nagysága volt az egyik differenciáló tényező. Az *ipari munkatermelékenység*, az egy alkalmazottra jutó ipari termelés volumenindexen mért változása a megyék között jelentős eltéréseket mutat (2. ábra). Egyértelműen kiderül, hogy három (Fejér, Győr-Moson-Sopron és Vas) megyében a munkatermelékenység két-háromszorosára nőtt (nyilván bizonyos térségeikben levő külföldi érdekeltségű vállalatoknak köszönhetően), míg a többi megyében a növekedés jóval kisebb. A megyék három csoportba sorolhatók, az elsőbe a három fejlett megye, ahol legalább 230 %-kal nőtt az ipari munkatermelékenység. A második csoportba hat megye tartozik (Pest megyétől Borsod-Abaúj-Zemplénig, valamint Budapest) 80-130 % közötti, míg a harmadikba a többi tíz megye (Hevestől Szabolcs-Szatmár-Beregig) 20-60 %-os növekedéssel. Az ipar fejlődése Vas megyében már korán elindult (valószínűleg a szentgotthárdi autóipari beruházásoknak köszönhetően), a másik két gyorsan fejlődő megyében 1996 után. A fejlettebb régiók sem homogének, hanem ott is megyénként egy-két város és vonzáskörzete a növekedési pólus, továbbá pl. Veszprém megye a közép-dunántúli régióban van, de ennek ellenére ipari növekedése nem jelentős. A dél-alföldi régió megyéi az utolsó harmadban találhatók, az ipari munkatermelékenység 50-55 %-kal nőtt.

4. táblázat A foglalkoztatottság ráta és az eltartottak alakulása

Régió	Foglalkoztatottsági ráta (%)		Eltartottak száma* (fő)	
	1996	1998	1996	1998
Közép-Magyarország	50,7	51,4	154	151
Közép-Dunántúl	47,6	50,2	174	157
Nyugat-Dunántúl	52,6	54,5	147	138
Dél-Dunántúl	44,7	45,4	190	185
Észak-Magyarország	40,6	40,9	224	222
Észak-Alföld	41,0	41,3	225	221
<i>Dél-Alföld</i>	46,6	47,6	181	176
Ország összesen	46,7	47,7	179	174

Megjegyzés: * száz foglalkoztatottra hány nem foglalkoztatott (inaktív, fiatalok, munkanélküli stb.) jut

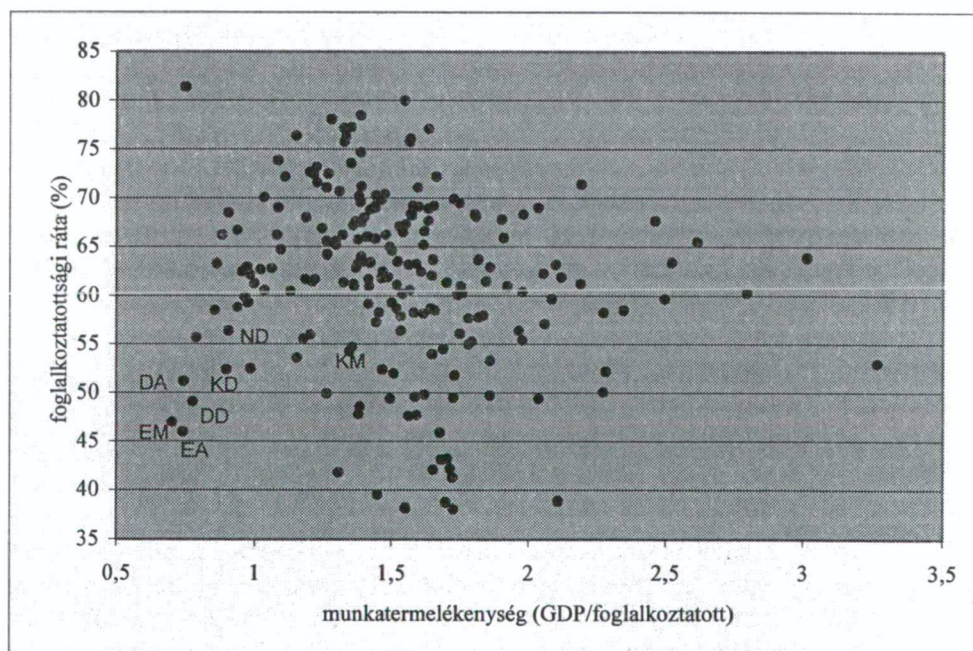
Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv (1996, 1998)

A regionális versenyképesség harmadik kategóriája a *foglalkoztatottsági ráta*, amelyet szintén a KSH 15-74 éves korú népesség munkaerő-felmérése alapján vehetünk figyelembe (4. táblázat). Jelentős különbségek vannak a régiók között a foglalkoztatottsági rátát tekintve, a fejlett régiókban kb. 8-10 %-kal magasabb, mint a többi régióban. A növekedési ütem is eltérő ütemű, a fejlett régiókban a korábban is magasabb foglalkoztatottság nagyobb ütemben nőtt, a Közép-Dunántúlon 2,6, a Nyugat-Dunántúlon 1,9 százalékponttal, míg Észak-Magyarországon és Észak-

Alföldön egyaránt 0,3, a Dél-Alföldön pedig az országos ütemmel megegyezően 1,0 százalékponttal. Az *eltartottak aránya* nyilván összefügg az előbbiekkal, a fejlettebb régiókban 100 foglalkoztatottra jóval kevesebb eltartott jut, mint a kevésbé fejlett régiókban, illetve 1996 és 1998 között is nagyobb ütemben mérséklődött. A Dél-Alföldön az eltartottak aránya az országos adathoz hasonló.

Megjegyezzük, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban is alacsony a száz gazdaságilag aktívra (azaz foglalkoztatottak és munkanélküliek együtt) jutó *gazdaságilag nem aktívak* száma, 1999-ben 146 fő volt, miközben pl. Ausztriában 111 fő, Dániában 87 fő, Finnországban és Hollandiában 101 fő (KSH 1999, 539. o.). A magyarhoz hasonlóan magas arány az EU-ban csak Görögország (138 fő), Olaszország és Spanyolország (145 fő), illetve Franciaország (128 fő) esetében figyelhető meg. A csatlakozásra váró országok közül Csehországban 99 fő, Lengyelországban 125 fő, Szlovákiában 112 fő. A nemzetközileg nagyon magas magyar adat bizonyára azért alakult ki, mivel magas a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok száma, pl. 1999-ben 419 ezer fő volt, azaz meghaladta a munkanélküliek számát is. Dél-Alföldön is 66 ezren vannak, azaz megyénként mintegy 20 ezren.

3. ábra A hazai és az EU NUTS-2 szintű régióinak versenyképessége (1996)

Megjegyzés: KM: Közép-Magyarország, ND: Nyugat-Dunántúl, KD: Közép-Dunántúl, DD: Dél-Dunántúl, EM: Észak-Magyarország, EA: Észak-Alföld, DA: Dél-Alföld.

Forrás: EC (1999/a) és KSH mikrocenzus alapján saját számítás.

A hazai régiók versenyképességét az EU 206 NUTS-2 szintű régiójával összevetve megállapítható, hogy a magyar régiók közötti egyenlőtlenségek „európai szemmel” nézve nem is olyan jelentősek (3. ábra). Azaz egyformáknak tűnnek a magyar régiók, egyformán fejletlenek. Mind az egy foglalkoztatottra jutó GDP-t, mind a foglalkoztatottságot tekintve a magyar régiók jelentősen elmaradnak az európaiaktól, 1996-ban egyedül a közép-magyarországi régió tudott bekerülni a kevésbé fejlett EU-s régiók közé.

A regionális versenyképesség alapvető tényezői segítségével a gazdasági növekedés árnyaltabb elemzésére nyílt módunk. A magyar régiókra közölt adatokból kiderült, hogy három régió nevezhető versenyképesnek; ahol nemcsak az egy főre jutó GDP növekedése haladja meg az EU átlagát, hanem mind a munkatermelékenység, mind a foglalkoztatottsági ráta is jóval kedvezőbb az országos átlagnál. A másik négy régió versenyképessége gyenge, mivel gazdaságuk stagnál, egyaránt alacsony a foglalkoztatottság és a munkatermelékenység szintje, és növekedési ütemük is elenyésző.

7. A regionális versenyképesség javításáról

Régiók esetében a versenyképesség mérése a fenti három közgazdasági kategória különböző mutatóival és becsléseikkel jól megoldható. Kérdés viszont, mit tegyünk ahhoz, hogy egy régió versenyképessége javuljon? Erre a kérdésre többféle válasz született, mivel lényegében a *fenntartható gazdasági növekedést előidéző tényezőkről* van szó. A sokféle gazdaságpolitikai elképzelés közül az EU hatodik időszaki jelentésében javasolt alaptényezők általánosan elfogadottnak tekinthetők a régiók önerős (endogén) fejlesztéséhez. Ebben a jelentésben öt *regionális versenyképességi alaptényezőt* emeltek ki, mint általános, mindegyik régió fejlesztésénél figyelembe vehető „orientációs” irányelveket (EC 1999/a, 95-144 o.).

1. *A kutatási és technológiai fejlesztés* (továbbiakban a magyar szóhasználat szerint: K+F) a vállalatok versenyképességét döntően meghatározza, mivel versenyelőnyt jelent az innovációk, új technikák és új termékek bevezetése. A K+F támogatásának célja a kutatás, innováció, oktatás és szakképzés egyidejű fejlesztésével maximalizálni a tudományos és technológiai előnyök „túlcsoportulását”, elterjedését és megjelenését a gyártási folyamatokban, a vállalati versenyelőnyökben. Fő cél a régióban *fejlett innovációs kultúra* kialakítása, amely egyre inkább koncentrálódik a létrejövő vállalati hálózatokban, vagy klaszterekben, ösztönzi a kis- és középvállalkozások innovációit és biztosítja a (hazai és nemzetközi) tudományos/műszaki fejlesztési eredmények széles körű elterjedését.
2. *A kis- és középvállalkozások* (röviden: KKV-k) szerepe egyre jelentősebb a régiók fejlődésében. A KKV-k a munkahelyteremtésben, a foglalkoztatottságban, azaz a versenyképesség egyik tényezőjében meghatározók, mi-

vel általában megfigyelhető, hogy a nagyvállalatok munkatermelékenységüket javítva csökkentik foglalkoztatottaik számát, csak az alaptevékenységekre koncentrálnak és a többi tevékenységet KKV-kal végeztetik el (outsourcing), amelyek rugalmasabbak és gyorsabban alkalmazkodnak a piaci változásokhoz. Továbbá a KKV-k a helyi gazdaság tartós szereplői, nem költöznek el a régióból, az önkormányzatok állandó partnerei a gazdaságfejlesztési és munkahely-teremtési programokban.

3. A *közvetlen külföldi befektetés* (FDI: foreign direct investment), amely a kereskedelemmel együtt hatékony mechanizmust hozott létre a nemzetközi piacok integrálására, a kereskedelem (export-import) és a tőkekihelyezés képesek helyettesíteni és kiegészíteni egymást. A régiók gazdasági fejlődése erősen kapcsolódik ahhoz a képességükhöz, hogy odavonzzák és megtartsák a magas hozzáadott értéket produkáló, általában a régióban új (addig nem létező) gazdasági tevékenységeket. Az FDI hozzájárul a régió szerkezetváltásához, gazdasági növekedéséhez az eszközállomány és a termelési kapacitás növelésével, a helyi piaci (pl. munkaerő piaci) verseny erősítésével, a beszállító helyi KKV-knak megbízások nyújtásával, minták és eljárások elterjesztésével (benchmarking).
4. Az *infrastruktúra és humán tőke* a regionális versenyképesség javításában egyformán lényegesek, nemcsak a fizikai (műszaki) infrastruktúra, pl. a fejlett közlekedési és telekommunikációs hálózatok, hanem a humán tőke színvonalát, képzettségét meghatározó hatékony oktatási és szakképzési rendszer is. A regionális versenyképesség kialakulásában és fenntartásában legfontosabb a munkaerő képzettsége, a sikeres régiókban magas a kvalifikált alkalmazottak aránya. A humán tőke színvonala főleg az *oktatási és képzési rendszerek hatékonyságától* függ.
5. Az *intézmények és a társadalmi tőke* a régiók gazdasági növekedésére együttesen hatnak, mivel a gazdaság eredményes működéséhez nemcsak tágran vett intézmények (gazdasági szervezetek, a munkavállalók szervezetei, közigazgatási és oktatási intézmények stb.) jelenléte szükséges, hanem közöttük hatékonyan működő kapcsolatrendszer is, amely a *társadalmi tőke* minőségétől függ. Továbbá a magáncégek sikere az olyan társadalmi faktorokon is múlik, mint a bizalom és a közigazgatás minősége, a kulturális hagyományok és attitűdök, a kockázatviselési képesség, kreativitás stb. A régiók versenyképessége szempontjából az intézmények közül a *közigazgatási intézmények* kiemelt fontosságúak, hatékony működésük és koordinációs tevékenységük nélkül a régiók versenyképessége nehezen javítható.

Az EU által javasolt fenti alaptényezők nem csak közgazdaságtani, hanem gazdaságpolitikai és regionális politikai megfontolásokat is figyelembe vesznek. A régiók versenyképességét javító alaptényezők rendszerezése egyrészt az EU 2000-06

közötti regionális politikájának, a strukturális alapok és a kohéziós alap felhasználásának irányelveihez nyújt szempontokat (EC 1999/b), másrészt a nemzeti területfejlesztési politikák számára is hasznos kiindulásul szolgálhat. Az ismertetett alaptényezőket statisztikai-közigazgatási régiókra (NUTS-2 szintre) ajánlják, azaz főleg a regionális politika kidolgozásához és területi programozáshoz, így a hazai régiók, megyék területfejlesztési koncepcióihoz és stratégiai programjaihoz is felhasználhatók fejlesztési irányelvekként.

8. Összegzés

Tanulmányunkban áttekintettük, milyen folyamatok miatt került előtérbe és mit értünk a versenyképesség fogalmán. Részletesen foglalkoztunk az egységes versenyképességet meghatározó mutatókkal és elemeztük a magyar régiók versenyképességét. Fontosabb megállapításaink:

- Az egységes versenyképesség fogalma jól alkalmazható a globális feltételek közötti gazdasági fejlődés leírására, a régiók versenyképessége három mutató (az egy lakosra jutó GDP, a munkatermelékenység, a foglalkoztatottsági ráta) segítségével meghatározható.
- A magyar régiók közül háromban gyorsabb a gazdasági növekedés, mint az EU-ban, azaz elindult egy felzárkózási folyamat (Közép-Magyarországon nagyon lendületesen), míg a másik négy régió gazdasága stagnál, nem történt meg a szerkezetváltás, nincsenek dinamikus üzletágak és emiatt Magyarország nőttek a regionális egyenlőtlenségek is.
- A foglalkoztatottsági ráta alacsony, azaz kevesen dolgoznak és tartják el a régiók lakosságát, a fejletlenebb régiókban csak a munkaképes korú lakosság mintegy 40 %-a dolgozik, ami nemzetközileg is nagyon alacsony arány.
- A munkatermelékenység csak a közép-magyarországi régióban magas, ahol a szolgáltatások kerültek előtérbe, a két fejlett dunántúli régióban a feldolgozóiparban vált hatékonyvá a termelés (főleg a nemzetközi cégek fejlett technológiái miatt), míg a többi régióban az utóbbi években alig nőtt a munkatermelékenység.
- A Dél-Alföldön többen dolgoznak, mint a másik három fejletlenebb régióban, viszont nem hatékonyan, emiatt a gazdasági teljesítmény, a GDP alacsony szintű és növekedése nem haladja meg az EU-átlagot, így felzárkózás még nem figyelhető meg.

Az EU által javasolt alaptényezők egyaránt hozzájárulnak a munkatermelékenység javulásához és a magas szintű foglalkoztatottsági ráta kialakulásához, így várhatóan a jövedelem (GDP) növekedéséhez is, azaz versenyképessé tehetik a régiókat. Mind az öt tényező fejlesztése csak *alulról szerveződő regionális gazdaságpolitikával*, azaz helyi regionális gazdaságfejlesztési programokkal érhető el, mivel a

centralizált terület- és gazdaságfejlesztés alig képes befolyásolni egy-egy régió innovációs kultúráját, a KKV-k együttműködését, a társadalmi tőkét stb. A fentiekből az is kiderül, hogy a régiók versenyképességének javítása az a régiók „belügye”, amihez az országos szervek csak a háttérrel tudják biztosítani, így a régiók versenyképessége hosszabb távon egyértelműen az ott élőkön múlik.

Felhasznált irodalom

- Botos J. 1982: *Nemzetközi versenyképesség és árforradalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Cséfalvay Z. 1999: *Helyünk a nap alatt ...* Kairosz Kiadó/Növekedéskutató, Budapest.
- Dicken, P. 1998: *Global Shift. Transforming the World Economy*. Guilford Press, New York.
- EC 1994/a: *White Paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The challenges and ways forward into the 21st century*. European Commission, Luxembourg.
- EC 1994/b: *Competitiveness and Cohesion: trends in the regions. Fifth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions in the Community*. European Commission, Luxembourg.
- EC 1996: *First Report on Economic and Social Cohesion*. European Commission, Brussels.
- EC 1999/a: *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- EC 1999/b: *The Structural Fund and Their Coordination with Cohesion Fund: Guidelines for programmes in the period 2000-06*. Communication of the Commission. European Commission, Brussels.
- EC 1999/c: *European Spatial Development Perspective*. (May 10-11, Potsdam) European Commission, Brussels.
- EC 1999/d: *The Competitiveness of European Enterprises in the Face of Globalisation – How It Can Be Encouraged*. Brussels, COM(98) 718 final.
- Enyedi Gy. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Ember-település-régió sorozat, Budapest.
- Enyedi Gy. 2000: Globalizáció és magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 1. 1-10. o.
- Farkas B. 1997: Az Európai Unió regionális politikája a gyakorlatban. *Tér és Társadalom*, 2. 55-67. o.
- Fujita, M. – Krugman, P. – Venables, A.J. 1999: *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. The MIT Press, Cambridge (MA).

- Hatzichronoglou T. 1996: *Globalisation and Competitiveness: Relevant indicators*. OECD STI Working Papers, 1996/5, Paris.
- Hatzichronoglou T. 1999: *The Globalisation of Industry in the OECD Countries*. OECD STI Working Papers, 1999/2, Paris.
- Horváth Gy. 1994: A Dél-Dunántúl nemzetközi versenyképességének előfeltétele, a technológiai megújulás. *Tér és Társadalom*, 1-2. 37-58. o.
- Horváth Gy. 1998/b: *Európai regionális politika*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- IMD 1999: *The World Competitiveness Yearbook*. International Institute for Management Development, Lausanne.
- Korompai A. 1995: *Regionális stratégiák jövő kutatási megalapozása*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Regionális Tudományi Tanulmányok (1), 106 o.
- Krugman, P. 1994: Competitiveness: A dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 2. 28-44. o.
- Krugman, P. 1995: *Development, Geography, and Economic development*. MIT Press, Cambridge (MA).
- KSH 1999: *Statisztikai Évkönyv*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH 2000: *A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása 1998-ban*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lengyel I. 1993: Development of local government finance in Hungary. In Bennett, R.J. (ed): *Local Government in the New Europe*. Belhaven Press, London and New York, 225-245. o.
- Lengyel I. 1999: *Régiók versenyképessége (A térségek gazdaságfejlesztésének főbb közgazdasági fogalmai, alap gondolatai, tényezői az EU-ban)*. Kézirat, JATE Gazdaságtudományi Kar, Szeged.
- Malecki E.J. 1997: *Technology and Economic Development: The dynamics of local, regional and national competitiveness*. Longman, Edinburgh.
- Maskell, P. – Eskelinen, H. – Hannibalsson, I. – Malmberg, A. – Vatne E. 1998: *Competitiveness, Locational Learnings and Regional Development: Specialisation and prosperity in small open economies*. Routledge, London.
- Maskell P.–Malmberg A. 1999: Localised learning and industrial competitiveness. *Cambridge Journal of Economics*. 167-185. o.
- Mészáros R. 1994: *A település térbelisége*. JATEPress, Szeged.
- Nemes Nagy J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Ember-település-régió sorozat, Budapest.
- OECD 1997/a: *Regional Competitiveness and Skills*. OECD, Paris.
- OECD 1997/b: *New Directions for Industrial Policy*. *OECD Policy Brief*. 3.
- OECD 1998/a: *Policies for Industrial Development and Competitiveness*. OECD DSTI/IND(97)28, Paris.
- Porter, M.E. 1990: *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.
- Porter, M.E. 1996: Competitive Advantage, Agglomeration Economies, and Regional Policy. *International Regional Science Review*. 1-2. 85-94. o.

- Porter, M.E 1998: *On Competition*. Harvard Business Review Book, Boston.
- Porter, M.E 1999: Microeconomics competitiveness: Findings from the 1999. Executive survey. In *Global Competitiveness Report*, World Economic Forum, Davos, 30-53. o.
- Rechnitzer J. 1997: Az Északnyugat-Dunántúl térségének gazdasági adottságai és versenyelőnyei. *Tér és Társadalom*, 1. 1-38. o.
- Rechnitzer J. 1998: *Területi stratégiák*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Szaló P. 1999: A területfejlesztés intézményrendszerének kiépítése és jövőbeli feladatai. *Magyar Közigazgatás*, 1-2. 8-17. o.
- Szentes T. 1998: Nemzeti fejlődés és „versenyképesség” a globalizálódás, transznacionalizálódás és integrációk korában. *BKE Jubileumi Konferencia kötetei*, 3. Budapest, 1681-1689. o.
- Török Á. 1997: A versenyképesség-elemzés egyes módszertani kérdései. *Gazdaság-Vállalkozás-Vezetés*, 3. 2-13. o.
- Török Á. 1999/a: A versenyképesség és a technológiamenedzsment. In: Inzelt A. (ed): *Bevezetés az innováció-menedzsmentbe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 74-95. o.
- Török Á. 1999/b: *Verseny a versenyképességért?* MH Integrációs és Stratégiai Munkacsoport, Budapest.
- WEF 1999: *The Global Competitiveness Report*. The World Economic Forum, Davos.
- Wienert, H. 1997: *Regulation and Industrial Competitiveness: A perspective for regulatory reform*. OECD/GD(97)133, Paris.